

УДК: 376.65:159.922.2

Анастасія Каплієнко,

кандидат педагогічних наук,

e-mail: akaplienko978@gmail.com

orcid.org/0000-0002-2981-6877

Researcher ID: KBQ-9527-2024

Anastasiia Kapliienko,

Candidate of Pedagogical Sciences, Lector of Department of General Pedagogy and Special Education

Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна

вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, Україна, 68611

Izmail State University of Humanities, Izmail, Ukraine

Repina Street, 12, Izmail, Odessa region, Ukraine, 68611

ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК РЕСУРСУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛОГОПЕДА

PREPARATION OF LEARNERS FOR THE USE OF ART THERAPY TECHNIQUES AS A RESOURCE FOR THE INNOVATIVE ACTIVITY OF A SPEECH THERAPIST

Анотація. У статті розкривається важливість використання арттерапії в роботі фахівця спеціальної освіти. Мета статті полягає в окресленні деяких аспектів підготовки майбутніх логопедів до інноваційної діяльності шляхом їхнього навчання арттерапевтичних технологій. Інноваційна діяльність логопеда трактується як складова частина професійної діяльності логопеда, спрямована на впровадження нових педагогічних ідей, передового освітнього досвіду інноваційного характеру у власну практичну діяльність. Серед методів дослідження виділено теоретичні (аналіз науково-теоретичної літератури, узагальнення) та емпіричні (метод case-study, метод проєктів, порівняння та узагальнення практичного досвіду, спостереження, систематизація). Зважаючи на важливість інтеграції арттерапевтичних технологій у підготовку майбутніх логопедів, у статті досліджено ефективні методи навчання та форми організації занять з дисципліни «Арттерапія в логопедичній роботі». Запропоновано інтерактивні методи та прийоми («Перехрестя ідей», «Педагогічні симулякри», «Калейдоскоп ідей», «Мікрофон»

та ін.), тренінгові та проєктні форми навчання, які сприяють активному засвоєнню знань і розвитку творчих здібностей студентів. Крім того, стаття висвітлює різноманітні педагогічні завдання, які можуть бути вирішені за допомогою арттерапії, а саме: виховні (орієнтованість на засвоєння дитиною моральних норм, цінностей, правил етичної поведінки), діагностичні (дослідження мовленнєвого розвитку та індивідуальних особливостей дитини), корекційні (здійснення корекційного впливу за допомогою широкого арттерапевтичного інструментарію), психотерапевтичні (встановлення доброзичливої атмосфери, позитивного мікроклімату під час групових та індивідуальних занять), розвивальні (стимулювання розвитку та особистісного зростання дитини). На основі цього аналізу висувуються пропозиції щодо підготовки майбутніх логопедів до використання арттерапевтичних технологій як ресурсу інноваційної діяльності, включаючи інтеграцію теорії з практикою, організацію продуктивної науково-дослідної діяльності здобувачів, створення інноваційного освітнього середовища. Підготовка здобувачів базується на активній участі кожного студента, постійному обміні думками з викладачем, опорі на особистість здобувача освіти. Результати цього дослідження мають потенціал для подальших розвідок у сфері підготовки фахівців з логопедії та розвитку арттерапевтичних підходів у практиці.

Ключові слова: арттерапія; арттерапевтичні технології; інноваційна діяльність логопеда; підготовка здобувачів спеціальної освіти.

Abstract. The article highlights the importance of utilizing art therapy in the work of special education professionals. The aim of the article is to outline certain aspects of preparing future speech therapists for innovative activities through their education in art therapy techniques. Innovative activity of a speech therapist is construed as an integral part of their professional practice aimed at implementing new pedagogical ideas and innovative educational experiences into their own practical work. The research methods identified include theoretical (analysis of scientific and theoretical literature, generalization) and empirical (case-study method, project method, comparison and generalization of practical experience, observation, systematization). Given the significance of integrating art therapy techniques into the training of future speech therapists, the article explores effective teaching methods and forms of organizing classes in the discipline «Art Therapy in Speech Therapy». Interactive methods and techniques (such as «Crossroads of Ideas», «Pedagogical Simulacra», «Kaleidoscope of Ideas», «Microphone», etc.), as well as training and project-based learning formats, are proposed to facilitate active knowledge acquisition and development of students' creative abilities. Furthermore, the article elucidates various pedagogical tasks that can be addressed through art

therapy, including: upbringing (focused on the child's assimilation of moral norms, values, rules of ethical behavior), diagnostic (investigating speech development and individual characteristics of the child), corrective (implementing corrective influence using a wide range of art therapy tools), psychotherapeutic (establishing a friendly atmosphere, positive microclimate during group and individual sessions), and developmental (stimulating the child's development and personal growth). Based on this analysis, suggestions are made for preparing future speech therapists to utilize art therapy techniques as a resource for innovative activity, including integration of theory with practice, organization of productive scientific research activities for students, and creation of an innovative educational environment. The preparation of students relies on active participation of each student, constant exchange of ideas with the teacher, and reliance on the individuality of the student. The results of this research have the potential for further investigation in the field of training specialists in speech therapy and the development of art therapy approaches in practice.

Key words: art therapy; art therapeutic technologies; innovative activities of a speech therapist; training of special education students

Постановка проблеми. В умовах реформування української системи освіти всіх ланок виникає потреба у підготовці педагогів, здатних швидко адаптуватися до нових умов і викликів сьогодення. Актуалізації потребує і система підготовки фахівців спеціальної освіти, зокрема вчителів-логопедів. Йдеться про орієнтованість на фахівця, який може забезпечити повноцінний розвиток дитини, здійснити корекційний вплив і сприяти процесу соціалізації найефективнішим і найкоротшим (а значить інноваційним) шляхом.

Сучасна українська логопедія системно продукує нові ідеї, гармонійно поєднуючи їх із традиційними технологіями та накопиченим досвідом. Цей процес незупинний, адже перехід від інноваційності до традиційності – це лише питання часу та практики. Тож розвиток самої готовності до інноваційної діяльності, постійна відкритість до нового, гнучкість у впровадженні інновацій – це необхідні риси компетентного фахівця спеціальної освіти. Сформувати їх – одне із завдань вищої освіти, тому пошук шляхів вирішення цього завдання залишається актуальною проблемою вищої школи.

На нашу думку, не тільки компоненти освітньої програми, а й сам стиль і методика їх викладання, атмосфера навчального середовища формують майбутнього фахівця, сприяють віднайденню ним особистих шляхів педагогічного зростання та самоефективності.

У цьому контексті інтерес представляє навчання здобувачів вищої освіти використанню методів і засобів арттерапії у логопедичній роботі. Ця технологія має інноваційне наповнення, оскільки сприяє встановленню довірливої атмосфери (педагогічний гуманізм), залучає до співтворчості, діалогізму, сприяє творчому самовираженню та особистісному розвитку всіх залучених учасників. Опанування арттерапевтичних технологій дає можливість майбутньому логопеду підготуватися до професійної роботи та стає ресурсом його інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтовні наукові положення щодо теоретичної й практичної підготовки фахівців спеціальної освіти стали предметом дослідження багатьох науковців (Мирончук, 2017; Кузава & Гац, 2022), зокрема у ракурсі підготовки вчителів-логопедів до інноваційної діяльності в умовах інклюзії (Нічуговська, Ніколенко & Липа, 2021; Радченко, 2017), застосування нетрадиційних методів, зокрема арттерапії, в логопедичній роботі (Гноєвська & Кузьменко; 2021; Ленів, 2014; Рібцун, 2019; Faltová & Mojžíšová, 2023). Попри це підготовку до використання арттерапевтичних технологій як ресурсу інноваційної діяльності логопеда не було розглянуто окремим аспектом дослідницької роботи.

Мета статті: окреслити деякі аспекти підготовки майбутніх логопедів до інноваційної діяльності шляхом їхнього навчання арттерапевтичних технологій.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз науково-теоретичної літератури, узагальнення), емпіричні (метод case-study, метод проєктів, порівняння та узагальнення практичного досвіду, спостереження, систематизація).

Результати дослідження. Саме поняття «інноваційна діяльність» пов'язане з поняттям «інновація», що несе семантику новизни. Однак не все нове є інноваційним, а лише те, що цілеспрямовано покращує (підвищує ефективність) процесу.

Відкритість до змін і здатність до використання нововведень у роботі – необхідна риса компетентного фахівця спеціальної освіти. У цьому контексті під інноваційною діяльністю логопеда розуміють один з видів його професійної діяльності, що зорієнтований на оновлення та вдосконалення корекційно-розвиткового процесу шляхом створення, експериментальної перевірки та впровадження інновацій. На нашу думку, доречним було б і таке визначення: *інноваційна діяльність логопеда – це складова частина професійної діяльності логопеда, спрямована на впровадження нових педагогічних ідей, передового освітнього досвіду інноваційного характеру у власну практичну діяльність.*

Підготовка майбутніх логопедів до інноваційної діяльності – цілеспрямований процес з формування у здобувачів вищої освіти внутрішніх передумов сприйняття, засвоєння, використання та продукування інноваційних освітніх технологій у логопедії.

Така підготовка спрямована на формування внутрішніх потенцій майбутнього логопеда до пошуку інноваційних технологій, формування мотивації та стійких умінь їх використання, а також рефлексії як здатності оцінити результативність своєї діяльності.

Додамо, що рисами інноваційних технологій є опір на діагностичну основу, психологізація навчально-виховного процесу, індивідуальний підхід і диференціація, комфортний мікроклімат і увага до потреб дитини. Виходячи з цього, арттерапевтичні технології вповні можна назвати інноваційними.

Арттерапія – це способи та технології корекції порушень і реабілітації осіб з особливими потребами засобами мистецтва та художньої діяльності. Ефективність арттерапії ґрунтується на здатності людини сприймати навколишнє через образне сприйняття. Особливо це доречно при роботі з

дітьми, оскільки гра, мистецька діяльність і творчість є природними для розвитку дитини.

У педагогіці арттерапію можна розглядати як терапію засобами мистецтва, тобто як форму впливу на дитину за допомогою цілющої й перетворювальної сили креативної діяльності. Головними задачами використання арттерапії в педагогіці є розвиток, виховання та соціалізація.

Конструктивний досвід зарубіжних колег доводить, що арттерапевтичне втручання в шкільному середовищі може запропонувати допомогу у розв'язанні широкого кола проблем школярів, таких, як проблеми психічного здоров'я, невизначеність у формуванні особистості дитини, подолання труднощів спілкування, адиктивна поведінка, тривога, депресивні настрої, пов'язані з гострою травмою, сімейні конфлікти, прогули та неуспішність у школі. Арттерапія може посилити відчуття безпеки в шкільному середовищі разом із комплексними психологічними, освітніми та соціальними втручаннями, що синтезують потреби дитини, вчителя, батьків та інших спеціалістів, які працюють разом для підтримки здоров'я та благополуччя дітей (Faltová & Mojžíšová, 2023)

Рисами арттерапії як системної інновації, на думку І. Ільченко (Ільченко, 2013: 7), можуть бути: єдність теоретичних і практичних ідей, нових технологій; різноманіття зв'язків із соціальними, психологічними та педагогічними явищами; автономність порівняно з іншими складовими педагогічної дійсності (процесів навчання, управління та ін.); здібністю до інтеграції та трансформації.

Арттерапія у логопедичній роботі поєднує в собі риси мистецтва, психології, педагогіки та медицини, тобто являє собою сукупність методик, що побудовані на застосуванні різних видів мистецтва у своєрідній символічній формі та дають можливість за допомогою впливу на творчий потенціал дитини з особливими освітніми потребами здійснювати діагностику та корекцію психосоматичних і психоемоційних порушень в особистісному розвитку.

Як справедливо зазначає З. Ленів, арттерапія сполучає діагностичний і корекційний вплив, що є одним з основоположних принципів спеціальної освіти (Ленів, 2014: 78).

Використання на логопедичних заняттях музики, малюнків, казок, драматизації допомагає відволікти дитину від процесу обстеження, зміщує акценти з корекції мовлення на гру, створює ситуацію успіху, сприяє встановленню контакту та позитивного мікроклімату, що вже відіграє неабияку роль у процесі взаємодії логопеда з дитиною.

Основними видами арттерапії, які використовуються у спеціальній освіті, можна назвати образотерапію, бібліотерапію, казкотерапію, імаготерапію, музикотерапію, кінезіотерапію, пісочну терапію. Зазвичай ці психокорекційні технології взаємопов'язані та доповнюють одна одну.

Образотерапія – корекція за допомогою образотворчого мистецтва. Саме терапію малюванням найчастіше асоціюють при використанні слова «арттерапія», хоча це поняття набагато ширше. Відрізняється різноманітністю матеріалів, які можна використовувати: фарби, олівці, нитки, глина, бісер, папір, картон, пластилін тощо.

Бібліотерапія або терапія читанням передбачає здійснення корекційного впливу на дитину за допомогою читання спеціально дібраної літератури. Частиною бібліотерапії можна вважати казкотерапію. У корекційно-виховній роботі з дітьми, які мають тяжкі мовленнєві порушення, застосування казкотерапії сприяє розвитку зв'язного мовлення, подоланню порушень звуковимови, логофобій, дає дітям можливість відчувати впевненість у своїх силах, звільнитись від комплексів.

Імаготерапія – це корекція за допомогою образів, за допомогою елементів театралізації. Завдяки своїй ситуативній природі цей вид арттерапії залучає дитину до комунікативної діяльності. Театральна діяльність дає змогу дитині вивільнити емоції, допомагає таким чином регулювати поведінку (Гноєвська & Кузьменко; 2021: 22). До імаготерапії можна віднести лялькотерапію. Крім розвитку діалогічного і монологічного

мовлення, темпоритмічної складової, вона сприяє накопиченню дитиною соціального досвіду, формуванню соціально-побутових навичок.

Використання музикотерапії (ритмотерапії, вокалотерапії) активно покращує пам'ять, мислення, увагу, уяву та сприяє нормалізації просодичної сторони мовлення (тембру, темпу, ритму). Часто вокалотерапія доречна при роботі із заїкуватими дітьми.

Кінезіотерапія в перекладі з грецької – це лікування рухом. Дія цієї технології базується на принципі впливу міжпівкулевих зв'язків на розвиток орального праксису як передумови успішного звукоутворення.

Пісочна терапія відрізняється своєю багатофункціональністю і доступністю. Кінетичний, «живий» чи звичайний просіяний і продезінфікований пісок є дуже ефективним під час роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, зокрема з дітьми з важкими мовленнєвими порушеннями (Рібцун, 2019).

Під час вивчення курсу «Арттерапія в логопедичній роботі» використовуються такі форми та методи навчання здобувачів, які стимулюють їхню навчально-пізнавальну діяльність, заохочують творчу активність. Так, викладачами кафедр використовуються інтерактивні технології, тренінгові технології, метод case-study, метод проєктів.

На заняттях з дисципліни «Арттерапія в логопедичній роботі» використовуються такі інтерактивні методи та прийоми: «Перехрестя ідей», «Коло думок», «Мікрофон», «Метод асоціацій», «Калейдоскоп ідей», «Педагогічні симулякри», а також дискусії, диспути, рольові ігри та інше.

Використання інтерактивних технологій навчання здобувачів вищої освіти базується на таких положеннях:

- 1) активна залученість кожного учасника занять, можливість поділитися своїми напрацюваннями, практичним досвідом тощо;
- 2) постійний «фідбек» з викладачем і водночас перехресний обмін думками;

3) орієнтованість на особистість здобувача, опора на його життєвий і практичний досвід.

Доцільним під час навчання дисципліни є використання методу case-study. Він дає можливість розглянути конкретні ситуації з практики логопедичної роботи з дітьми з ООП, здійснити їх активний аналіз, забезпечує практико-орієнтоване навчання, допомагає сформувати передумови професійної готовності майбутніх логопедів. Його переваги: варіативність, наскрізність (можливість постановки на початку вивчення модуля/теми/семінару та розв'язання вже наприкінці), гіпотетичність, створення ефекту «зануреності» в педагогічну проблему та практична спрямованість.

Глибше пізнати ресурси видів арттерапії стимулює метод проєктів. Як зазначає Н. Мирончук, практична цінність використання методу проєктів у процесі підготовки майбутніх фахівців полягає в його розвивальній сутності. Це означає, що здобувачі «вчаться використовувати різноманітні джерела інформації для розв'язання проєктного завдання, набувають навичок командної роботи, удосконалюють уміння представляти й аргументувати свої позиції щодо поставлених завдань, відтак розвивають свої комунікативні здібності; включені в процес інтегрування знань (внутрі- та міжпредметного); удосконалюють здатність застосовувати теоретичні знання на практиці; розвивають творчі здібності» (Мирончук, 2017).

Метод проєктів упроваджується під час виробничої (логопедичної) практики студентів і під час вивчення курсу «Арттерапія в логопедичній роботі». Тематику лекційного матеріалу цього курсу можна згрупувати в такі блоки: 1) арттерапія, її історія, сфери застосування, концептуальні засади; 2) арттерапія та інклюзія; 3) види, напрями арттерапії; 4) використання арттерапії в роботі логопеда.

Здобувачам освіти пропонується спектр тем проєктів: «Бібліотерапія в роботі логопеда», «Глинотерапія на логопедичних заняттях», «Пісочна терапія в логопедії», «Казкотерапія як засіб розвитку мовлення старших

дошкільників» тощо. Метод проєктів передбачає розв'язання певної проблеми, взятої з реального життя. Тому цілком вітається пов'язаність теми проєкту з професійною діяльністю студента (якщо він уже працює за фахом). Крім того, умова виконання проєктів – їх апробація у закладах загальної середньої освіти під час проходження студентами виробничої педагогічної практики.

Використання тренінгових технологій доводить свою ефективність під час підготовки здобувачів до тайм-менеджменту, командної взаємодії, розвитку лідерства, цілепокладання тощо.

Тренінг – це спосіб засвоєння знань у відносно короткий проміжок часу, можливість практичного відпрацювання набутих знань і спосіб активізації творчого потенціалу студентів. Тренінг забезпечує комфортний простір для активізації пізнавальної та розумової діяльності майбутніх фахівців, формування їх професійної готовності до інноваційної діяльності в інклюзивному просторі (Нічуговська, Ніколенко & Липа, 2021: 40).

Майбутнім логопедам варто засвоїти, що арттерапія дає можливість вирішувати важливі педагогічні завдання:

- виховні (орієнтованість на засвоєння дитиною моральних норм, цінностей, правил етичної поведінки, принципів побудови людських стосунків на засадах поваги, добра, допомоги тощо);
- діагностичні (методи та прийоми арттерапії використовуються як інструмент здійснення діагностики мовленнєвого розвитку, арттерапія в цілому дає можливість дізнатися більше про індивідуальні особливості дитини);
- корекційні (арттерапія надає широке поле здійснення корекційного впливу, в т.ч. корекцію мовленнєвих порушень);
- психотерапевтичні (встановлення доброзичливої атмосфери, позитивного мікроклімату під час групових та індивідуальних занять, психологічний комфорт сприяє розкриттю можливостей дитини та кращому засвоєнню матеріалу);

- розвивальні (стимулювання розвитку та особистісного зростання дитини).

В цілому підготовка здобувачів освіти до використання арттерапевтичних технологій як ресурсу інноваційної діяльності логопеда можлива при забезпеченні таких організаційно-педагогічних умов:

1) єдність теорії з практикою (забезпечення можливості прикладного застосування набутих теоретичних знань під час проходження практики, роботи в Студії мовленнєвого розвитку);

2) організація науково-дослідної роботи майбутніх логопедів (шляхом участі у щорічних студентських конференціях, конгресах, симпозіумах, круглих столах, ярмарках інноваційних технологій, організації проєктного навчання тощо);

3) створення інноваційного освітнього середовища (проведення тренінгів, майстер-класів у Центрі підготовки майбутніх логопедів до інноваційної діяльності, залучення до реалізації грантових проєктів).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, дослідження процесу підготовки здобувачів до використання арттерапевтичних технологій у майбутній професійній діяльності дало нам можливість виділити форми та методи навчання, спрямовані на стимулювання навчально-пізнавальної діяльності та творчої активності майбутніх логопедів. Ефективними шляхами навчання здобувачів вважаємо використання інтерактивних і тренінгових технологій, методу case-study, методу проєктів та ін. Серед необхідних умов, які забезпечують успішну підготовку здобувачів до використання арттерапевтичних технологій як ресурсу інноваційної діяльності логопеда, виділяємо такі: впровадження відповідного курсу та методичного забезпечення («Арттерапія в логопедичній роботі»), практикоорієнтованість, активізація науково-дослідної й творчої роботи студентів, залучення до інноваційної діяльності, а також активна участь кожного студента, постійний обмін думками з викладачем та спирання на особистість кожного здобувача освіти.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо: з розробкою нових підходів та методик навчання арттерапії, які враховують сучасні наукові відкриття та тенденції; дослідженням впливу навчання арттерапії на студентів як особистостей, їхній розвиток, самопочуття та професійну мотивацію; оцінкою практичної ефективності впровадження арттерапевтичних технологій у навчальний процес та роботу з дітьми з мовленнєвими порушеннями; вивченням арттерапії як практики взаємодії психолога та логопеда при роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Faltová, B., & Mojžíšová, A. (2023). The use of art therapy interventions in schools to support schoolchildren in their health and well-being. *Med. perspekt.*, 28(4), 173-180. <https://journals.uran.ua/index.php/2307-0404/article/view/294223>
2. Гноєвська, О.Є., & Кузьменко, І.П. (2021). Нетрадиційні методи та підходи у вихованні дітей з порушеннями мовлення. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*, (41), 20-26. <https://sj.udu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1203/983>
3. Ільченко, І.С. (2013). Арт-терапія: навчальний посібник для студентів. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві».
4. Ленів, З.П. (2014). Арт-терапія в процесі діагностування усного мовлення старших дошкільників. *Психолінгвістика*, (15), 73-84. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2014_15_7
5. Мирончук, Н.М. (2017). Застосування методу проектів у підготовці майбутніх викладачів до самоорганізації в професійній діяльності. *Проблеми освіти: зб. наук. праць*, Вип. 87, 191-196.
6. Нічуговська, Л.І., Ніколенко, Л.М., & Липа, В.О. (2021). Підготовка майбутніх педагогів до інноваційної діяльності в сфері спеціальної освіти: можливості тренінгових технологій. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*, 4, 37-43. <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4370/4639>
7. Кузава, І., & Гац, Г. (2022). Професійна готовність майбутніх спеціальних педагогів до впровадження інклюзивної освіти [Monograph]. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-234-0-12>

8. Радченко, М.І. (2017). Шляхи формування інноваційної компетентності студентів. Вісник Національного авіаційного університету. *Серія: Педагогіка, Психологія*, 11, 112-116.

9. Рібцун, Ю.В. (2019). Пісочна терапія як засіб компенсації мовленнєвих порушень у дітей. В.А. Вінс, Т.М. Кузьменко, & І.М. Зозуля (Ред.), *Інноваційні арт-терапевтичні технології: збірник статей I Всеукр. наук. інтернет-конфер.* (с. 122-126). Переяслав-Хмельницький. https://logoped.in.ua/wp-content/uploads/2019/04/Pisochna_terapia.pdf

REFERENCES

1. Faltova, B., & Mojziso, A. (2023). The use of art therapy interventions in schools to support schoolchildren in their health and well-being. *Med. perspekt.*, 28(4), 173-180. Retrieved from: <https://journals.uran.ua/index.php/2307-0404/article/view/294223> [in English].

2. Hnoievska, O.Ye., & Kuzmenko, I.P. (2021). Netradytsiini metody ta pidkhody u vykhovanni ditei z porushenniamy movlennia [Non-traditional methods and approaches in the education of children with speech disorders]. *Naukovyi chasopys. Korektsiina pedahohika*, (41), 20-26. URL: <https://sj.udu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1203/983> [in Ukrainian].

3. Ilchenko, I.S. (2013). *Art-terapiia [Art therapy]*. Uman: VidavnicHO-polihrafichnyi tsentr «Vizavi». [in Ukrainian].

4. Leniv, Z.P. (2014). Art-terapiia v protsesi diahnostuvannia usnoho movlennia starshykh doshkilnykiv [Art therapy in the process of diagnosing oral speech of older preschoolers]. *Psykholinhvistyka*, (15), 73-84. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2014_15_7 [in Ukrainian].

5. Myronchuk, N.M. (2017). Zastosuvannia metodu proektiv u pidhotovtsi maibutnikh vykladachiv do samoorhanizatsii v profesiinii diialnosti [Application of project method in the preparation of future teachers for self-organization in professional activities]. *Problemy osvity* (87, pp. 191-196). [in Ukrainian].

6. Nychuhovska, L.I., Nikolenko, L.M., & Lypa, V.O. (2021). Pidhotovka maibutnikh pedahohiv do innovatsiinoi diialnosti v sferi spetsialnoi osvity: mozhyvosti treninhovykh tekhnolohii [Preparation of future teachers for innovative activities in the field of special education: opportunities of training technologies]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriiia «Pedahohichni nauky»* (4, pp. 37-43). Retrieved from: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4370/4639> [in Ukrainian].

7. Kuzava, I., & Hatz, H. (2022). *Profesiina hotovnist maibutnikh spetsialnykh pedahohiv do vprovadzhennia inkluzyvnoi osvity [Professional readiness of future special education*

teachers for the implementation of inclusive education]. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-234-0-12> [in Ukrainian].

8. Radchenko, M.I. (2017). Shliakhy formuvannia innovatsiinoi kompetentnosti studentiv [Ways of formation of innovative competence of students]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Pedagogika, Psykholohiia*, 11, 112-116 [in Ukrainian].

9. Ribtsun, Yu.V. (2019). PISOCHNA terapiia yak zasib kompensatsii movlennievkykh porushen u ditei [Sand therapy as a means of compensating for speech disorders in children]. In: Vins, V.A., Kuzmenko, T.M., & Zozulia, I.M. (Eds.), *Innovatsiini art-terapevtychni tekhnolohii: zbirnyk statei I Vseukr. nauk. internet-konfer.* (pp. 122-126). Pereyaslav-Khmelnysky. Retrieved from: https://logoped.in.ua/wp-content/uploads/2019/04/Pisochna_terapia.pdf [in Ukrainian].